

SVOBODA TISKA IN PRAVICA DO INFORMACIJ KOT DEMOKRATIČNA PRIDOBITEV MODERNIH DRUŽB

ESEJ

1. Buržoazne revolucije so uvedle v politično življenje široke sloje prebivalstva, dale so vsem državljanom enake politične pravice in jih izenačile v formalnopravnem smislu. Nastanka in razvoja modernih političnih življenj si ne moremo več zamisliti brez dveh komplementarnih pravic: 1. pravice do javnega zbiranja in nastopanja, 2. pravice do izražanja mnenj o političnih in drugih družbenih vprašanjih. Priprava modernih revolucij in modernega političnega življenja je povezana z nastankom javnih glasil. Ni slučaj, da je začel prvi časopis *La Gazette* izhajati leta 1631 v Parizu kot glasilo meščanstva. Časopis *Times*, ki izraža neuradna stališča britanske vlade, je začel izhajati leta 1755. Svoboda tiska je bila zahteva vseh revolucij - od francoske revolucije 1789, revolucije 1830 in 1848, do Pariške komune 1871 in oktobrske revolucije 1917. V prvem letu velike francoske revolucije se je pojavilo 140 novih glasil, v letu 1790 pa še enkrat toliko. S spremembami v meščanski družbi se spremenijo tudi dojemanje *bistva svobode tiska*. Zakonodajalci delijo vse več elementov - v zvezi s tiskom, kot so pogoji za ustanovitev tiskanega glasila (pravni in finančni), prepovedi žaljenja določenih oseb in dobrin (šefa države, tuje časti, verskih prepričanj, političnih institucij). Formalni liberalizem, ki je vedno vsebovan v ustavih kot najvišjih pravnih aktih vseh modernih držav, se v posebnih zakonih zožuje z nizom omejitev, ki imajo jasno razredno-politični namen, da tisk ne bi oviral politične oblasti. V razmerju do svobode mišljenja in izražanja je zakonodajalec vedno restriktiven, širše dojemanje svobode tiska pa zastopajo radikalno orientirane politične stranke in gibanja, strokovne zveze novinarjev in piscev. Odnos med organi oblasti in tiskom je važen del moderne zgodovine v preteklih dveh stoletjih in eden od kazalcev demokratičnosti oziroma avtoritarnosti posameznih sistemov.

Svoboda tiska je tradicionalen izraz za svobodo mišljenja in izražanja in ta svoboda je ena osnovnih političnih svobod. S tem pojmom razumemo pravico, da nekaj objavimo brez predhodne odobritve organov oblasti ali politične organizacije, s tem da se v primerih, ki jih določa zakon, kaznuje zloraba te pravice. Obveščanje postaja v moderni

družbi vedno bolj potrebno zaradi razčlenjenosti družbe, zlasti socialne, in zaradi prepletanja interesov različnih slojev družbe, zaradi vse hitrejših sprememb v proizvodnih odnosih, v upravi in potrebah po hitrih političnih odločitvah. Zato imata politično-partijski tisk in publicistika pomembno vlogo pri informiranju javnosti o raznih aspektih političnega življenja.

Liberalne teorije o tisku so izraz in produkt liberalnega kapitalizma. A konec 19. stoletja začno nastajati nove teorije o socialni funkciji tiska.

2. Ob pojmu tisk in svoboda tiska je vedno, kot nasprotje in težnja k omejevanju te svobode, prisotna kontrola, oziroma cenzura, ki jo izvaja izbrani državni organ v okviru diskrecijskih pooblastil. Teoretsko opravičevanje /zagovarjanje/ cenzure leži v teoriji policijske države. Eden od zagovornikov je bil tudi v zgodovini 19. stoletja v Srbiji. To je bil Jovan RAIĆ, pisec učbenika Liceja v Kragujevcu 1841: "Načelni osnovi umpravoslavne i položitelne policije", v kateri pravi, da je vloga države, da ustanovi "tišino in srečo v državi". Neposredna posledica je omejevanje tiska, ker v svojem bistvu tisk ne le omogoča javnosti dostop do različnih mnenj, ampak vnaša določen nemir, ki kvira tišino, ker kaže družbene probleme pritislovja in nepravilnosti v družbi. Bolj znan je spis K. Marxa, ki je nastal v istem času, leta 1843: "Pripombe k pruski inštrukciji o cenzuri", ki še vedno ni izgubil aktualnosti, kar recipročno pomeni, da omejevanje svobode izražanja mišljenja dobiva v 20. stoletju nove oblike in se dosega z novimi sredstvi. Za prakso mnogih modernih držav je karakteristično geslo: "Sivo v sivem - to je edina, edino dovoljena barva svobode" (MED, T.I. str. 180). Bistvo cenzure je izraženo na nedvoumen način, ki bo v praksi potrdil avtoritarne in totalitarne vladavine: "Razsojanje vlade je edini državni razum. Vsakemu drugemu razsojanju in njegovemu brbljanju je treba seveda v določenih časovnih okoliščinah res malo popustiti, a naj se to zato pojavlja zavedajoč se tega in lastne brezpravnosti, skromno in upognjeno, resno in dolgočasno" (str. 181). V bistvu cenzure, Marx bi rekel "v njeni družbeni biti", je ne samo strah za oblast, temveč konkretizacija tega strahu, *nezaupanje* do državljanov, ki se tako pretvorijo v podanike. Marx se polemično obrača na pooblaščen organ cenzure: "Predpostavljate, da bodo uradniki ravnali povsem brezosebno, brez sovraštva, strasti, omejenosti in človeških slabosti. A sumite tisto, kar je neosebno, *ideje*, da so te polne osebnih spletk in subjektivne podlosti. Instrukcija zahteva neomejeno zaupanje do stanu uradnikov a izhaja iz neomejenega nezaupanja do stanu neuradnikov" (str. 188).

To neposredno v praksi pomeni, da se zmanjšujejo razlike v mišljenjih še preden se javno publicirajo, v strahu pred sankcijo državnega interesa. Marx je privedel kritiko cenzure do njene končne praktične konsekvence: "Cenzura tendence in tendenca cenzure sta darilo nove liberalne inštrukcije" (str. 188). Seveda je edini zaključek, ki ga je lahko naredil radikalni kritik družbe, da "prava radikalna ozdravitev cenzure bi bila njena ukinitve" (str. 195). Vendar pa takoj doda, da so inštrukcije močnejše od ljudi, kar pomeni zavest o nujnosti ukinitve osnovnih vzrokov zaslužnjevanja ljudi, tako ekonomskih kot političnih, da bi se šele potem ukinita cenzura.

V današnjih časih so oblike manipuliranja s tiskom in drugimi sredstvi javnega informiranja bolj zakrite, bolj posredne in manj vidne državljanom in njihovi kritiki.

3. Na prehodu iz 19. v 20. stoletje se spreminja družbena zavest in vprašanje svobode tiska se razširja od svobode izražanja mnenj na svobodo posameznika novinarja in zaščito poklica in osebne integritete novinarja. Pojavljajo se novi problemi z novimi

vlogami tiska - poročanje o dogodkih, pojavi se intervju kot nova oblika sporočanja mnenj o družbenih vprašanjih.

Politični boji 19. in 20. stoletja so bili spremljani z prepovedmi tiskanja in razširjanja kritičnih, radikalnih tekstov, v katerih se izražajo mnenja proti vladi, proti državni ureditvi in vladajoči ideologiji. Poleg prepovedi časnikov, ki jo izvajajo organi oblasti proti opoziciji, zaplemb materialov in različnih sankcij tiskarnam in izdajateljem (zaplembe, zaporne kazni, denarne kazni, prepovedi opravljanja dejavnosti), obstaja še posebno sredstvo nedemokratskega postopka do javnih glasil. To je odsotnost posebnega Zakona o tisku, s čimer se omogoča povsem arbitrarno odločanje in postopanje državnih organov. Temu je podobno sprejemanje takšnih pozitivnih predpisov, ki so nejasni, dvosmiselni in vsebujejo pravne praznine, s katerimi se lahko manipulira v konkretnih primerih. Zakonodaja o tisku je vedno diskriminatorna, odgovorni organi pravosodja imajo diskrecijsko pravico o uporabi zakonskih določil v konkretnih primerih, kar dokazuje, da je pravica do javnega dajanja mnenj v tiskani obliki politično in širše družbeno dejanje in se tako tudi ocenjuje. S tem pa niso izključene različne oblike voluntarizma, političnih pritiskov in drugih oblik samovolje v odnosu do tiska.

4. Oktobrska revolucija je skušala tudi v svobodo tiska uvesti novosti in je zato razglasila svobodo vseh, da uporabljajo sredstva javnega informiranja za svoja mnenja, razen za kontrarevolucionarje, da bi lahko na 1. kongresu kominterne marca 1919 proklamirala novo pravico: "v toč.8. Tezi "Boržuazna demokracija in diktatura proletariata" se doda pravica vseh ljudi, da uporabljajo tiskarne. "Moderni totalitarizmi so med prvimi uvedli prepovedi vseh glasil neistomišljenikov (tako nacisti glasila levice, komunistov in socialdemokratov, stalinisti glasila leve in desne opozicije, anarhistov in drugih). Uvedli so drastične kazni za kršilce in nove oblike politične in policijske kontrole. Nove oblike nadzora nad tiskom odpirajo vprašanje odnosov javne odgovornosti in osebne integritete, a redno pomenijo kršenje ene osnovnih pravic modernih boržuaznih družb, ugrajene v temelje ustavnosti in zakonitosti pravice do privatnosti. Ali je lahko napisan, a neobjavljen tekst osnova za kazenski pregon, je vprašanje, ki v nekaterih zakonodajah ni rešeno še 50 let po nacističnih in stalinističnih pregonih. V odnosu do tiska kažeta nacizem in stalinizem podobnost in posamezne razlike. Podobnost je v ideološkem izključevanju, kazenskopravni in politični represiji, fizični likvidaciji neistomišljenikov, uglednih novinarjev, kot tudi v kršenju načela o individualizaciji kazni in uporabi sankcij do članov družine. Najočitnejša je razlika v samem postopku, kjer nacisti uporabljajo mistični ritual sežiganja knjig in tiska, stalinizem pa je v imenu razrednega pristopa grobo uvedel avtocenzuro, legitimirano z odloki znanega Harkovskega kongresa pisateljev leta 1934.

5. Svoboda tiska se širše definira v modernih časih kot pravica do informiranja državljanov. To je rezultat družbenega razvoja, v katerem se stališča in odločitve utemeljujejo z informacijami, kar pomeni na posrednih spoznanjih o družbenih procesih, manj pa na osebnih izkušnjah. S tem se odpira še nov prostor za manipulacije s tiskom, zato je že Deklaracija o človekovih pravicah, sprejeta v Združenih narodih 10. 12. 1948, razglasila *pravico vsakega človeka do informacij*. V členu 19 se regulira ta pravica s klavzulo, da ima vsak pravico do svobodnega mišljenja in izražanja, pravico, da ni vznemirjan zaradi svojega mišljenja in izražanja, pravico, da zahteva, dobiva in širi obvestila in ideje s kakršnimi koli sredstvi, neoziraje se na meje. Informacije so osnova

vseh važnejših družbenih odločitev v modernih družbah - tako državnih, političnih, vojaških in strokovnih. Zato lahko trdimo, da je danes, še bolj pa bo to jutri, uprava bazirana na informacijah.

Civilizacija, v kateri živimo, je civilizacija strojev in strahu. Eno močnih sredstev vladanja je tudi strah zaradi nepopolne ali izkrivljene informiranosti. Informacije in tisk kot eden od njenih posrednikov sta sredstvo boja za demokratično javno mnenje in sprejemanje demokratičnih odločitev, istočasno pa tudi sredstvo za manipuliranje s temi pravicami. Francoska meščanska revolucija je deklarirala temeljne pravice, ki so bile razširjene in dograjevane z novimi pravicami in inštrumenti za njihovo zagotovitev v prejšnjih dveh stoletjih. Moto revolucije 1789 "Vojna gradovom, mir kočam" se lahko s stališča socialno-političnih odnosov razširi na vsa področja družbe, vključujoč tudi svobodo tiska. Ta je važno sredstvo v boju proti vladavini strahu, to pa dokazujejo stotine ubitih in izginulih novinarjev širom sveta. Informacije se da uporabiti in zlorabiti, širijo se kljub poskusom oblasti ali drugih, da bi jih prikrili javnosti. Objektivno je informiranost odvisna od treh faktorjev: 1. bogastva družbe, 2. nivoja izobrazbe, 3. širine stališč, ki omogoča samostojno opredeljevanje in ne le sledenje eni odločitvi. Subjektivno je odvisna tudi od obče in politične kulture, od spoštovanja človeka in pravice do razlik v mnenjih. Družba si lahko izbori informiranost na višjem nivoju, kot je nivo njenih trenutnih materialnih možnosti, kot je tudi možno, da je ta nivo nižji od materialnih možnosti.

Iz vsega povedanega lahko zaključimo, da kljub vsem preprekam svoboda tiska ima ne samo bogato zgodovino, ampak tudi lastno bodočnost. Ne moremo si zamisliti niti ene razvite družbe 21. stoletja brez te pravice in njenih novih vidikov.

LITERATURA

- Politička enciklopedija, Beograd, 1980,
- Pravna enciklopedija, Beograd, 1979,
- Mala enciklopedija Prosveta, Beograd, 1984,
- Ljudske svobode i prava, Beograd, 1988.
- Vrcan, S., Liberalizam (članek v Enciklopedijski račnik marksizma v izdaji Instituta za medjunarodni radnički pokret, v tisku).